

ПРАВОПИСНИ ОСОБЕНОСТИ НА РЪКОПИСНИЯ СБОРНИК НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ (Употреба на някои букви)

Иво Братанов

Special features of the manuscript collection of Mathey Preobrazhenskiy (Usage of the letters е, s, и, ѝ, ї, о, ѡ, ѿ, ѿ҃, ѿ҃҃, ѿ҃҃҃, ѿ҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃҃҃ and ѿ҃҃҃҃҃҃҃҃). This report is about the manuscript collection, written by Mathey Preobrazhenskiy in 1853. There it's shown the usage of the letters е, s, и, ѝ, ї, о, ѡ, ѿ, ѿ҃, ѿ҃҃, ѿ҃҃҃, ѿ҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃҃҃ and ѿ҃҃҃҃҃҃҃҃ in this collection. It's about researching of the language of this Renaissance literary person.

Key words: Bulgarian renaissance, language, Mathey Preobrazhenskiy, manuscript collection, manuscript collection of Mathey Preobrazhenskiy, usage of the letters.

Матей Преображенски е един от най-видните наши възрожденци, работили през третата четвърт на XIX век (сведения за живота на Матей Преображенски вж. в [5, с. 25 – 26] и посочената там библиография). Той е революционер, създател на училища, инициатор за основаване на читалища, народен будител, автор на оригинални изобретения и известен народен лечител.

Приживе Матей Преображенски е също така и популярен книжовник (сведения за книжовната му дейност вж. в [5, с. 27 – 28]). Навярно най-ранният негов книжовен труд е Ръкописният сборник, написан през 1853 – 1855 г. и озаглавен Кни'жица ма'лаа (по-долу сборникът ще бъде означаван със съкращението РС или със заглавието Кни'жица ма'лаа; в [4, с. 87] са дадени кратки сведения за съдържанието на РС, за неговото откриване и за изследванията, разглеждащи тази ръкописна книга).

На езика на Кни'жица ма'лаа досега са посветени две езиковедски изследвания, в които се изясняват графичните особености на сборника [4, с. 87 – 90] и особеностите на ятовия преглас [6, с. 26 – 30]. В предложения доклад ще разгледам употребата на буквите е, s, и, ѝ, ї, о, ѡ, ѿ, ѿ҃, ѿ҃҃, ѿ҃҃҃, ѿ҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃҃, ѿ҃҃҃҃҃҃҃ и ѿ҃҃҃҃҃҃҃҃ в българската част на Кни'жица ма'лаа (за буквения състав на РС вж. [4, с. 88]; при избирането на буквите, които ще разгледам по-долу, и на използвания метод на изследване използвам като образец [8, с. 36 – 45] с цел да се осигури съпоставимост).

1. Употреба на буквата е. В черковнославянските печатни текстове се спазват точно установени правила за изписване на буквата е. **Начално е** (е) се пише в началото на думата и в краесловие (след буква за гласен звук), а в средата на думата се употребява само за различаване на еднакво звучащи граматически форми. Във всички

останали случаи гласната [e] се означава със **средисловно е** (е) [7, с. 8; 2, с. 11; 1, с. 18]. В РС тези правописни правила не се следват и не се различават е и є. Матей Преображенски пише буквата є в началото, в средата и в края на думите, вж. ѣди'нъ (с. 147, 149, двукратно на с. 163), ѣди'н' (с. 164), ѣдва'м' (с. 163), без' (с. 163), пе'нчє (с. I), сестрѧ (с. I), преста'вихасѧ (с. I), преста'висѧ (с. II), геѡ'рги (с. II), мѣц'тъ (с. II), те'рново (с. II), ѣгв'мена (с. 148), ко'ренъ (с. 152), прекрѧ'сна (с. 149), воз'дихѧ'нїе (с. 165), жєлѧ'нїе (с. 148), рожде'нїе (с. I), постриже'нїе (с. I), Чв'дноє (с. 147), не (с. 151), до'йдє (с. 147), пов'ѣстовѧ'нїе (с. 147), бра'те (с. 150). Със същата буква се пише и формата на спомагателния глагол за 3 лице ед. ч. сегашно време, вж. ѣ (с. 149, 150).

2. Употреба на буквата s. Буквата s в проучвания текст се използва както със звуковата си стойност, така и с численото си значение. Тя се среща в началото на думата слò (с. 147, 170, 199). Другите думи, които според правилата на черковнославянския правопис започват с буквата s, не са засвидетелствани в РС (списък на тези думи вж. в [7, с. 12; 2, с. 11; 3, с. 175 – 180; 1, с. 18]). С числената си стойност буквата s е употребена в съдържанието на РС (с. 296, 297).

3. Употреба на буквата и. В РС буквата и се пише в началото, средата и в края на думите, например ѣма'лѡ (с. 159), не вѣ ѣма'лò (с. 158), колилò (с. 160), колилò то (с. 160, 212), ѣди'нъ (с. 147, 149, двукратно на с. 163), геѡ'рги (с. II), кв'єти (с. 167). Употребата ù е съобразена с правилата на черковнославянския правопис (срв. [2, с. 11; 1, с. 18]).

4. Употреба на буквата й. Буквата й, употребявана в черковнославянските книги от XVI в. насам [2, с. 11], означава фонемата [й], вж. мо'йто (двукратно на с. I), ма'йка (с. I), наѣ по'слѣ (с. 192), плєне'нный (с. 167), нѣ'кой (с. 159, 224) и на'кой (с. 154, 162, 185, 186).

5. Употреба на буквата ї. Матей Преображенски пише буквата ї според правилата на черковнославянския правопис (за употребата на тази буква в черковнославянските книги вж. [7, с. 10 – 11; 2, с. 11; 1, с. 18]). Тя се пише в следните случаи:

5. 1. Пред буква за гласен звук, например постриже'нїе (с. I), вѣїѧ (с. 147), бл҃гопрїѧ'тна (с. 150), да го вїѧ (с. 152), вїѧхъ (с. 153), шїѧхъ (с. 186), гвѣ'мїѧ (с. 169), вєлєхѡвѧ'нїю (с. 222), скрї'єнѡ (с. 181), ѡ гємїѧ'та (с. 225), прїѧ'телство (с. 218).

5. 2. Пред й, вж. нѣ'кїѣ (с. 201), сє'кїѣ (с. 177), ѡвѣцїѣ (с. 147), ѡкто'врїѣ (с. I), ѧпрїѧ'лїѣ (с. I), распѧ'тїѣ (с. I).

5. 3. В думи от чужд произход на мястото на грц. ι и на дифтонга ει, например ѣзра'илтєнинъ (с. 223; грц. Ἰσραηλίτης), ѡ хрїстѧ (с. III; грц. Χριστός), ѣкѡ'на (с. 191; грц. εἰκόν). Открит е и един случай, в който буквата ї е употребена на мястото на черковнослав. и, срв. на ѣгв'мена (с. 148) и черковнослав. ѣгв'менъ.

5. 4. В думи от чужд произход, при чието изписване Матей Преображенски спазва черковнославянското правописно правило за писане на ѿа вместо а (вж. соузъ дѣа'вола на с. 151; на дѣа'вола на с. 152; дѣа'вола на с. 154), на ѿе вместо ѿе (вж. ѿервсали'мскїа на с. 147) и на ѿw вместо ѿо (вж. ѿwa'ннъ бѣосло'въ на с. 167, 225; сѣа'гw ѿwa'нна бѣосло'ва на с. 164).

6. Употреба на буквата о. В РС не се прави разлика между буквите **начално о** (○) и **средисловно о** (о; за употребата на буквите ○ и о в черковнославянските книги вж. [7, с. 9; 2, с. 11; 1, с. 18 – 19]), а буквата о се пише в началото, в средата и в края на думите, например ѿвщїи (с. 147), колилò (с. 160), колилò то (с. 160, 212), ма'лко (с. 148), на до'лв (с. 159), во'лѣнъ (с. 219), во'лѣсть (с. 205), ѿдола'нїе (с. 152).

7. Употреба на буквите w и ѿ. В РС буквата w се пише в началото, средата и края на думите например ѿпис'ва (с. 147), ѿдола'нїе (с. 152), ѿдола'нъ (с. 152), да та ѿста'ва (с. 153), ѿста'внл (с. 151), ѿста'внхъ (с. 168) ѿсїа'вала (с. 225), вѣ'кwви (с. 227), подо'бнw (с. 181), оу'бw (с. 165). В думи от чужд произход, буквата w съответства на грц. ω, например вѣ прѣ'тwрл (с. 197; грц. πραιτόριον, лат. praetorium, черковнослав. прѣтw'ръ), ѿкw'на (с. 191; грц. εἰκών), да канw'ни'са (с. 221; срв. грц. κανών, черковнослав. канw'нъ), геw'рги (с. II; грц. Γεώργιος), пахw'мїи (с. 149, грц. Παχώμιος), ѿwa'ннъ бѣосло'въ (с. 167, 225; грц. Ἰωάννης), сѣа'гw ѿwa'нна бѣосло'ва (с. 164), ѡ'фw'нскал (с. 148; грц. τοῦ Ἄθωνος). Междуметието о се пише с буквата ѿ (двукратно на с. 150 и на с. 165; с. 154, 156, 184, 189, 200, 202, 203, 204) – така, както се пише и в черковнославянския език [7, с. 10].

С буквата ѿ се пишат представката **от** (вж. например ѿ кривл'ти на с. 147; ѿ гово'ри на с. 154, 203; ѿ ѿдо'хъ на с. 148, 160; ѿ и'дѣ на с. 153) и предлогът **от** (вж. ѿ чс'матл на с. I; ѿ ша'ркатл на с. II; ѿ мѣ'сто то на с. 149; ѿ бѣа на с. 152; ѿ дѣа'вола на с. 152; ѿ гра'дл на с. 153; ѿ по'лѣ то на с. 219). В наречия, образувани от предлога **от** и наречие, предлогът също се пише с буквата ѿ, вж. ѿ тс'кал (с. 147), ѿ вѣ'нъ (с. 153).

Засвидетелствани са отклонения при употребата на буквата w в сравнение с черковнославянския правопис (за употребата на буквата w в черковнославянските книги вж. [7, с. 9 – 10; 2, с. 11; 1, с. 19]).

7. 1. В края на наречията Матей Преображенски пише както о, така и w, вж. се'мо ѿ òна'мо (с. 177), вѣ'село (с. 178), прѣра'достно (с. 178), ѿ'вно (с. 153), ско'рw (с. 210), подо'бнw (с. 181), ле'снw (с. 176), стра'шнw (с. 219), та'мw (с. 148, 149), мно'гw (с. 175), ти'хw (с. 199), са'мw (с. 154).

7. 2. В редица случаи буквата w се употребява вместо о, например любw'въ (с. 178), ѿ колилò то (трикратно с. 161; срв. колилò то на с. 160, 212), дѣхw'внw (с. 186), дрѣголю'бнw (с. 218), кра'снw то (с. 166), прѣкра'снw (с. 158), ѿкка'нноm (с. 166), ѿма'лw (с. 159; срв. не вѣ ѿма'ло

на с. 158), ѿ ѿнобѧ (с. 167; срв. вѣ оны'а на с. 162), не'гвѣз (с. 176), какв'вѣз (с. 179), какв'вѣз то (с. 172), такв'вѣз (с. 172; срв. таково̀ на с. 190), ѿх'з (с. 166), дѣ'лѡмѣ (с. 173; срв. ро'домѣ на с. 149, черковнослав. ро'домѣ), цр'кѡвѣ (с. 225; черковнослав. цѣ'рковѣ), кв'сти (с. 167; срв. оу' ко'сти те на с. 173), сосѣз мѡ'ци те (с. 197; в непосредствена близост обаче, отново на с. 197, о. Матей пише сосѣз моцї'а), часѡ'вника (с. 214).

7. 3. В РС буквата **w** не се употребява за различаване на съзвучни граматически форми.

8. Употреба на буквите оу и ѡ. В РС, както и в черковнославянските писмени текстове, гласният звук [y] се означава с две синонимни букви – оу и ѡ (за изписването на тези две букви в черковнославянските книги вж. [7, с. 10; 2, с. 11; 1, с. 18]). Буквата оу се пише в абсолютното начало на думата, а буквата ѡ – във всички останали случаи, например оу'нгори те (с. III), оу'стро'и (с. 153, 154), ѿ оу'стѣз (с. 154), оу'ни'лїй (с. 147), до тѣ'ка (с. 159), на до'лѣз (с. 159), своємѣ (с. 147), на ігѡ'мена (с. 148). Ако от дума, започваща с буквата оу, се образуват производни думи и/или форми и новообразуваните думи (форми) не започват с оу, вместо буквата оу се пише ѡ, срв. оу'мна та (с. 186) и на оу'мѣз (с. 167) с без'с'мны (двукратно на с. 159), разѣзмѣ'х'з (с. 179) и разѣзмѣ'х' (с. 183).

9. Употреба на буквата ц. В РС буквата ц се пише според традиционната си употреба – със звукова стойност [шт], например кѡ'ци (с. 171), свѣ'ци (с. 187), сосѣз мѡ'ци те (с. 197), зѣ со'ница (с. 218), ницѣ (с. 178). В два случая, които очевидно са обусловени от действителния изговор, Матей Преображенски означава съчетанието [шт] с буквите шт, а не с ц, вж. градѡштѧ (с. 171) и кѡштѣ'сѡх'з (с. 192).

10. Употреба на буквата ѣ. В разглеждания текст буквата ѣ се пише в съответствие с правилата на черковнославянския правопис (вж. [7, с. 11; 2, с. 12]). Тя се среща само след буква за съгласен звук в абсолютното краесловие, например бо'лѣнѣз (с. 219), вѣ'трѣз (с. 182, 210), да глѣ'дамѣз (с. 188), глѣ'дах'з (с. 158; двукратно на с. 173; двукратно на с. 178), голѣ'мѣз (с. 172, 177).

11. Употреба на буквата ъ. Буквата ъ се употребява в съответствие с правилата на черковнославянския правопис (вж. [7, с. 11; 2, с. 12]). Тя се пише след буква за съгласен звук в краесловието на думите, например бо'лѣсть (с. 205), по'вѣсть (с. 298), свѣ'цѣ (с. 197), свидѣ'тель (с. 223), ѡгнь (с. 158), дѣ'ь (с. I). В РС има само един случай, в който буквата ъ се пише в средисловие – в топонима никольцѣ'ль (с. 218).

В РС са засвидетелствани многобройни случаи, в които Матей Преображенски пише паерчик вместо краесловен ер (ѣ или ъ), например ѣдѡ'мѣ (с. 163), без' (с. 163), ѣди'нѣ (с. 164), нади' (с. 171), па'кѣ (с. 176), глѣ'дѣх' (с. 162), мы'слѣх' (с. 163), глѣ'дамѣ (с. 163).

12. **Употреба на буквата ψ.** Буквата ψ в проучваната част на РС е употребена само веднъж – в съществителното име ψλλμῖ τε (с. 184). Изписването ѝ е съобразено с черковнославянската правописна норма (вж. [7, с. 12; 2, с. 11; 1, с. 19]).

В българската част на РС няма нито една друга дума, съдържаща съчетанието [пс].

13. **Употреба на буквата ϕ.** В разглежданата част на РС буквата ϕ се среща общо четири пъти – в съществителните собствени имена ϕεοφῖλλα'κτα (с. III) и вλϕωπε'δъ (с. 157) и в прилагателните имена λϕω'нска (с. I) и λϕω'нскаа (с. 148). В РС тя се пише съобразно с черковнославянските правила за употребата на буквата ϕ (вж. [7, с. 12; 2, с. 11; 1, с. 19]).

14. **Употреба на буквата v.** Буквата v е употребена в проучвания текст само в 5 думи – φενρσα'рїй (с. II), ѣвангелотолко'вникъ (с. III), сv'рїи' (с. 151), ѣгv'птѣнскаа (с. 147) и па'veлъ (с. 216). Изписването ѝ е съобразено с черковнославянската правописна норма (вж. [7, с. 12; 2, с. 12; 1, с. 19]).

По отношение на разгледаните особености, правописът на РС не се отличава съществено от възприетата черковнославянска правописна норма. Причина за това е фактът, че в средата на XIX в., когато Матей Преображенски пише Кни'жица ма'лаа, черковнославянският език оказва все още силно влияние върху нашите книжовници. В Кни'жица ма'лаа е налице обаче известно разколебаване на възприетата правописна норма – буквите ѿ и ѿ не се пишат в съответствие с правилата на черковнославянския правопис; допуснати са отклонения от черковнославянската правописна норма при употребата на буквите ї, ѿ и ѿ; не се различават буквите ѿ и ѿ.

ИЗТОЧНИЦИ

1. Кни'жица ма'лаа, съдържа'щаа въ себѣ о'ста'въ чиноположе'ніа мона'шескагѡ ѡбразѡ. ѡбрѣта'ются же ѡ и ѡни'и пол'в'звѣи'шіа слов'са с'ты'хъ ѡцъ • Спи'санныа мат'фе'ем' мона'хѡ, жи'телѡ терноводерв'нтскагѡ монастирѡ, превбраже'ніе г'дѣ, за свою по'лзу, ѡ потре'вѡ. въ лѣ'то ѡ х'ртѡ. ѡ ѡнѣг' мѣцъ φενρσα'рїй. – Сборникът се намира в Окръжния държавен архив – В. Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а).

ЛИТЕРАТУРА

[1] 'Іеромона'хъ 'Алв'пїй (Гаманѡ'вичъ). ГРАММАТИКА ЦЕРКОВНО-СЛАВАНСКАГѡ АЗЫКА. Москва, Издательство “Паломник”, 1991, 272 с.

[2] Архимандрит д-р Атанасий Бончев. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 1986, 236 с.

[3] Архимандрит д-р Атанасий Бончев. Речник на църковнославянския език. Т. I (А – О). С., Издава НБКМ, 2002, 352 с.

[4] Братанов, И., Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2 – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, 2006, с. 87 – 91.

[5] Братанов, И., Езикът на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Том 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, 2006, с. 25 – 30.

[6] Братанов, И., Особенности на ятовия преглас в Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Том 46, серия 7.3 – Майски научни четения. Русе, 2007, с. 25 – 31.

[7] Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на пò-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употреба въ Богословскитѣ училища и за самообразование стѣкмили К. Карагюлевъ и И. Бакаловъ. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 1900, 264 с.

[8] Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

Докладът е публикуван в Научните трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 47, серия 9 – Майски научни четения. Русе, 2008, с. 43 – 48.